

ANA MASKALAN

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
ana@idi.hr

Lino Veljak – feministički filozof i praktičar

Sažetak

U ovom radu raspravlja se o feminističkoj teoriji i praksi Lina Veljaka te načinu na koji su one uklopljene u širi ontološki, epistemološki i antropološki okvir njegove praktičke filozofije. U prvom dijelu rada navodi se njegov akademski i aktivistički doprinos borbi za ljudska prava žena koji, ovisno o povijesnom i geografskom kontekstu, poprma anti-ratne, anti-militarističke i druge obrise. Drugi, opsežniji dio rada posvećen je Veljakovoj feminističkoj filozofiji. Kao ključan je u tom kontekstu odabran njegov članak »Ontologizacija rodne diferencije kao apstraktna antiteza klasičnoj metafizici«, u kojem on kritizira određenje čovjeka klasične metafizike i prateću esencijalizaciju ili apsolutizaciju rodnih i svih drugih razlika. Rad se zaključuje stavom kako Veljakova feministička filozofija ne predstavlja samo sporedni dodatak njegovu filozofskom nastojanju oko boljeg svijeta, već njegov integralni, možda i ključni, dio.

Uvod

Ako je suditi isključivo prema tome da je Lino Veljak, upitan prije mnogo godina u intervjuu za internetske novine *H-alter* je li feminist, na to pitanje odgovorio niječno,¹ daljnja rasprava na temu opisanu gornjim naslovom postaje suvišna. Njezino apsolutno prihvaćanje ostavlja mi samo da ovu rečenicu završim vlastitim potpisom i čitatelju ili čitateljici prepustim da o radu ovog velikog hrvatskog filozofa čitaju u kontekstu neke druge filozofske teme. Ipak, ovakva intervencija bila bi neispravna, možda čak i zlonamjerna, jer je profesor Veljak ostvario nemjerljiv utjecaj na feminizam u Hrvatskoj i ovom dijelu Europe, ne samo kao feministički teoretičar već i kao feministički praktičar. Upravo će o ovim aspektima njegova rada biti više riječi u daljnjem tekstu.

Veljakovo originalno odbacivanje feminističke identifikacije nikako nas, također, ne smije odvesti na zaključak da je on jedan od onih koji/e započinjaju rečenicu »nisam feminist (ili, u slučaju osoba ženskog roda, feministkinja), ali...«, a koji iz straha ili predrasuda odbacuju nazvati se feministima ili feministkinjama, unatoč tome što podržavaju ili zagovaraju feminističke ideje. I doista, nije uvijek lako nositi feministički kostim kada je on iskrojen

¹ Vidjeti intervju »Na valovima političkog kretenzma« (Percl, 2007).

u salonu primitivnih i malicioznih javnih mnijenja. Ta će mnijenja feministkinje opisivati kao ratoborne mrziteljice muškaraca, čiji ih ograničeni seksualni kapital i obrazovanje izgrađeno na studijima humanistike ili umjetnosti čine neprilagođenima za život u ovom najboljem od svih mogućih svjetova. Muški su feministi pak shizofreno određeni onima koji se, pušuci u rog ženskim pravima u koja zapravo ne vjeruju, pokušavaju dodvoriti ženama i tako osigurati pristup njihovim tijelima, ili pak onima u čiju muškost i »ispravnu« seksualnu orijentaciju valja sumnjati.

U slučaju Lina Veljaka i njegove feminističke (ne)identifikacije nije riječ ni o strahu ni o predrasudama (i jedno i drugo je u potpunosti strano njegovoj ličnosti), već o promišljenom oprezu jednog slobodno mislećeg filozofa i intelektualca koji bira sam prvo opisati pojmove prije nego što se njima poželi definirati. Evo kako glasi izvadak iz spomenutog intervjua, u kojem on definira feminizam i svoj odnos prema njemu:

»Ne volim se deklarirati nikako, pa ni kao feminist. Pod feminizmom se podrazumijevaju različite koncepcije. Ali, ako biti feminist znači zalagati se za jednakopravnost (uključujući i pozitivnu diskriminaciju u mjeri u kojoj ona pomaže prevladavanju naslijeđenih neravnoteža u raspodjeli moći), istovremeno i za pravo na razliku, istovremeno i za teorijsku kritiku i praktičko ukidanje autoritarno-patrijarhalnog modela, ako biti feminist znači odbacivati svaku metafiziku i svaku ideologiju (uključujući i one koje sebe razumiju kao feminističku metafiziku ili feminističku ideologiju), onda je feminizam bitan sastavni dio mojega pluralnog identiteta. Biti u feminističkom pokretu za muškarce može značiti, a najčešće i znači, djelatno davanje doprinosa vlastitoj emancipaciji od naslijeđenih porobljujućih duhovnih struktura patrijarhata: ne zavaravajmo se, patrijarhat tlači sve, ne samo žrtve, nego i vlastite nositelje, tako da antiteza patrijarhalnoj svijesti, odnosima i praksi i za muškarce znači put u ukidanje robovanja sveopćem tlačenju.«²

Ovaj isječak sabire nekoliko glavnih teza Veljakove feminističke filozofije kojima ću se posvetiti nešto kasnije, a za sada ću kao posebno inspirativnu izdvojiti onu koja se odnosi na poziciju iz koje on sam progovara. Kao muškarac i kao feminist, on podsjeća na feministički doprinos oslobođenju ne samo ženskog već i muškog čovjeka. Iako je teret kojim patrijarhat pritišće muškarce značajno ugodniji i lakši od onog koji nose žene, to još uvijek ne znači da valja zagovarati njegovo skidanje samo za polovinu čovječanstva, kao i da se valja praviti slijep za činjenicu da i druga polovina pod njim trpi. Drugim riječima rečeno, feminizam opisujući historijske granice ženskosti izravno ili neizravno opisuje i historijske granice muškosti unutar kojih se svi koji tamo borave ne osjećaju nužno ugodno. I kao što je, na primjer, ženama stoljećima odricana racionalnost (ili barem racionalnost koja bi parirala muškoj), tako je

² Isto.

muškarcima stoljećima odricana emocionalnost (preciznije, oni njezini dijelovi koji sugeriraju osobine poput nježnosti, ranjivosti, suosjećanja i brižnosti), tj. pravo na onaj aspekt postojanja koji svojom snagom i bogatstvom nerijetko nadmašuje svaki drugi. Samo je ovo jedan od odista brojnih razloga feminističke borbe za ljudsku pa tako i mušku emancipaciju.

Lino Veljak – feministički praktičar

Prije nego što se osvrnem na izravni intelektualni doprinos feminizmu profesora Veljaka, nužno je spomenuti i onaj akademsko-aktivistički. Popis njegovih aktivnosti vrlo je ekstenzivan te bi njihovo popisivanje značajno nadišlo dopuštene okvire ovoga rada. Zato ću se koncentrirati samo na neke. Među prvima izdvajam njegovu dugogodišnju aktivnu uključenost u rad ženske mirovne grupe feminističko-antimilitarističke orijentacije *Žene u crnom* iz Srbije, na čelu sa Stašom Zajović. Veljak je, u sklopu suradnje s ovom organizacijom, koja se opravdano smatra jednom od najznačajnijih mirovnih organizacija u ovom dijelu svijeta i šire, dokazujući navedemo dobivanjem UNIFEM-ove Milenijske nagrade za mir 2001. godine i višekratnom nominacijom za Nobelovu nagradu za mir, ostvario specifični doprinos kulturi mira i pomirenja na Balkanu. Taj se doprinos očitovao i još uvijek se očituje u njegovu snažnom javnom angažmanu oko suočavanja s prošlošću na ovim prostorima, kažnjavanja zločinaca i iskazivanja počasti njihovim žrtvama, neovisno o etničkoj ili religijskoj pripadnosti jednih ili drugih. Dugogodišnji je suradnik Centra za ženske studije iz Hrvatske, u čijim je brojnim dokumentacijsko-informativnim, obrazovnim i kulturnim aktivnostima sudjelovao. Tako je, primjerice, u suradnji sa znamenitim hrvatskim feministkinjama Nadeždom Čaćinović, Ankom Čakardić i Biljanom Kašić, 2008. godine sudjelovao u programskoj pripremi znanstvene konferencije posvećene Simone de Beauvoir – feminističkoj filozofkinji čija knjiga *Drugi spol* predstavlja jedno od historijski najznačajnijih feminističkih štiva. Također, bio je omiljeni sudionik tribina srpske feminističke grupe *Žena i društvo* u beogradskom Studentskom kulturnom centru, mjestu poznatom po organiziranju prvih feminističkih skupova u Srbiji još početkom osamdesetih godina prošloga stoljeća. Kao dugogodišnji profesor na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a onda i voditelj poslijediplomskog doktorskog studija filozofije, ispratio je brojne generacije studenata i studentica filozofije, poučavajući feminističke ideje tijekom svojih predavanja i potičući iste na pisanje studentskih diplomskih, magistarskih ili doktorskih radova.

I dok većina studenata i studentica profesora Veljaka pamti kao izvrsnog nastavnika, benevolentnog pedagoga i mudrog savjetnika, ja sam imala tu sreću nastaviti suradnju s njim i nakon studentskih dana. Tu u prvom redu mislim na zajednički rad na projektima »Rodno/spolno obilježavanje prostora i vremena u Republici Hrvatskoj« te »Identitet Drugih u Republici Hrvatskoj«, koje je vodila Jasenka Kodrnja, hrvatska feministička filozofkinja i sociologinja s Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu, a nakon njezine smrti profesor Mladen Labus. U tom je razdoblju profesor Veljak napisao nekoliko tekstova feminističke tematike, objavljenih u znanstvenim časopisima i projektnim zbornicima radova o kojima će u nastavku biti riječi. Sjećanje na to razdoblje uvijek će me vraćati na sliku ovog beskrajno skromnog i dragog filozofa, učenjaka enciklopedijskog znanja i mislioca koji ne deklarativno, već istinski živi svoju (praktičku) filozofiju.

Feministička filozofija Lina Veljaka

Osvrt na filozofski opus profesora i doktora znanosti Lina Veljaka bio bi opravdano ili neopravdano, ovisno o stavu čitatelja ili čitateljice o specifičnoj temi ovoga rada, nepotpun kad bi se zaustavio samo na njegovim značajnim priložima filozofiji povijesti, ontologiji, etici ili epistemologiji, a da se ne dotakne i njegova specifičnog doprinosa feminističkoj teoriji i praksi.

Isključivanje feminističkog aspekta iz Veljakove filozofije opravdanim bi se činilo dvjema vrstama kritičara. Prvi su oni koji feminističku misao, a onda i osvrt na istu preziru, smatrajući filozofsku tematizaciju specifične vrste ljudske nepravde o kojoj feminizam progovara posve izlišnom. Među njima dominiraju oni koji tu nepravdu ne nalaze (koji, štoviše, specifičnu ljudsku situaciju o kojoj je riječ određuju kao prirodnu, logičnu i dobru) te oni koji, iako nepravdu priznaju, smatraju da se ništa smisljeno ne može i ne treba učiniti da se ona odagna. U drugu skupinu ulaze oni koji drže da se uvođenjem feminizma u filozofiju ona nagrđuje svime onime što je filozofiji nepripadno – onim imanentnim, tužnim, svakodnevnim i, možda najgore, praktičkim. Iz njihove je perspektive bavljenje feminističkom filozofijom filozofski podbačaj ili filozofija drugoga reda. Sam je Veljak govoreći o kritičarima praktičkoga u svojem radu »Tipologija kritike *praxisa*« iz knjige *Aspekti praxisa* (Veljak, 2015) potonje nazvao ljepodusima »koji izbjegavaju neugodne teme, kako bi se ograničili na istinito, dobro i lijepo tematizirajući ono pravedno, samo ukoliko nije kontaminirano ovozemaljskim blatom, koje bi imalo biti ispod razine filozofijskoga i filozofskog dostojanstva« (Veljak, 2015: 56). Autorica ovih redaka i sama se povremeno suočavala s kritikom vlastite feminističke

filozofije kao nečiste, partikularne filozofije, filozofije *nečega* (koja je samo mali korak od filozofije *ničega*). Upravo vlastito iskustvo, ali i elementarna logika potiču ju na zaključak da je granica između onih dviju ranije spomenutih skupina kritičara *feminističkosti* filozofije izrazito propusna, premda dopušta mogućnost da je kod nekih filozofskih ljepoduha problem isključivo estetske (a ne možda vrijednosne, dakle, patrijarhalne ili čak mizogine) naravi.

Uvidom u brojne radove profesora Veljaka dekoncentriranom bi se čitatelju i isto takvoj čitateljici moglo učiniti kako on feminističkoj misli posvećuje tek manji broj radova. U istu zamku upast će i oni koji feminističku teoriju smatraju nečim pridodanim filozofiji, čemu se od značajnijih tema umorni filozof vraća tijekom razdoblja dokolice. Feminističkom se teorijom pritom u prvom redu smatra ona koja među svoje teme uključuje primarno one, uzdignute na ontološki, politički, etički, gnoseološki ili neki peti nivo, koje se direktno tiču žena i njihove sudbine. Točno je, profesor Veljak tek u manjem broju svojih radova direktno tematizira žene i njihove sudbine. No, čak i ako dopustimo ovakvo problematično sužavanje opsega feminističkih tema, valja istaknuti da je tematizacija potonjih samo jedan, niti približno dovoljan, aspekt feminističke filozofije. Filozofi poput Arthura Schopenhauera ili Otta Weiningera popriličan su broj stranica posvetili ženama pa se ipak njihove filozofije ni u kojem pogledu ne mogu odrediti feminističkima.

Drugi, važniji aspekt feminističke filozofije odnosi se na pitanje pristupa konkretnom filozofskom problemu, onom koji spaja feminističku perspektivu,³ u užem smislu te riječi, sa širim svjetonazorskim i vrijednosnim određenjima te pomakom u razumijevanju same svrhe filozofskog mišljenja. Feministička perspektiva o kojoj je riječ svoje korijene vuče iz Hegelove filozofije, definitivno oblikovanje doživjela je u okvirima feminističke epistemologije,⁴ a u ponešto okljaštrenom obliku zaživjela u društvenim i prirodnim znanostima.⁵ Njezine se filozofske konture tiču odnosa subjekta spoznaje (onoga/one koji/koja spoznaje) i objekta spoznaje (onoga što se spoznaje). Pritom subjektovo *mislim* prestaje biti razumljeno kao neovisno o njegovom prostorno-vremenskom, sociokulturnom, a kad se o feminizmu u užem smislu riječi radi, i spolnom/rodnom određenju, jer se osvještava kako to određenje nerijetko nameće spoznajna ograničenja u obliku predrasuda i ideoloških konstrukcija

³ U literaturi se češće umjesto *perspektive* spominje feministička *metoda* ili čak *metodologija* (s korištenjem obaju termina u pluralu). Budući da je kontekst primarno filozofski, ja radije biram termin *perspektiva*, slažući se sa sugestijom Shulamit Reinharz (1992) da nije toliko riječ o nizu istraživačkih smjernica koliko o kognitivno-emocionalnom okviru.

⁴ Vidjeti npr.: Elizabeth Anderson, »Feminist Epistemology and Philosophy of Science«, 2000.

⁵ O njezinoj primjeni i kontekstu vidjeti npr.: Sandra Harding, *The Science Question in Feminism*, 1986, te Shulamit Reinharz, *Feminist Methods in Social Research*, 1992.

koje tendiraju donošenju pogrešnih i nerijetko duboko nepravednih zaključaka s ozbiljnim društvenim posljedicama. Jedan od takvih pogrešnih zaključaka tiče se pojednostavljenog i esencijaliziranog razumijevanja ljudskog subjekta, koje zanemaruje raznolikost i jednakovrijednost postojanja, namećući mu osobine koje ovaj ne posjeduje (ili mu oduzimajući one koje posjeduje). Dosljedna primjena spomenute perspektive dovodi do raskrinkavanja ideoloških pretpostavki navodno vrijednosno neutralnih ideja i stvaranja pukotina u brojnim tradicionalnim zidovima filozofske, a onda i znanstvene misli. Njezina kritička oštrica, usmjerena ne samo prema tuđem već i prema vlastitom vratu, omogućuje pridruživanje svima onima čija je kritika svijeta tek prvi korak na putu prema njegovoj promjeni.

I upravo se ove tendencije bez iznimke prepoznaju u radovima profesora Veljaka. Neovisno o tome bavio se kritikom znanosti, religije ili metafizike, razmatrao postmodernizam i njegovo neoliberalno naličje ili nudio izlaz iz lažne alternative dogmatizma i relativizma, filozofski opus Lina Veljaka bespoštedno je raskrinkavajući i beskompromisno na strani pravednosti. To će ujedno reći da se on nikada ne zadovoljava filozofskim larpurlartizmom, već u filozofiji trajno promatra njezinu praktičku stranu, onu stranu koja sanja slobodu i realizaciju u slobodi svakoga bića. Budući da po svakoj procjeni postojeći svijet rečenu slobodu ne nudi (čak sve manje i obećava), zadatak filozofije više odavno nije, kao što to eksplicira Marx u svojoj znamenitoj 11. tezi o Feuerbachu, samo interpretacija, više nije samo ni kritika, već je i njegova temeljna i temeljita promjena. Kao *misliilac na Marxovu tragu*⁶ i nasljednik Gaje Petrovića i Milana Kangrge u davanju primata praktičkome nad teorijskim,⁷ Lino Veljak, za razliku od spomenutih i drugih filozofa prakse, u feminizmu pronalazi hvalevrijednog sugovornika na temu boljega svijeta. Bilo da u svojim radovima direktno imenuje patrijarhat i prateću rodnu esencijalizaciju kao osnovni uzrok brojnih društvenih problema ili čineći to indirektno, govorom o apsolutizaciji parcijalnih entiteta⁸ ili poteškoćama lažnog bivstvovanja,⁹ Lino Veljak trajno zadržava svoju feminističku poziciju zazivajući promjenu svijeta između ostaloga utemeljenu i na njezinim postavkama.

U nastavku ovoga rada koncentrirat ću se na tekst profesora Veljaka koji izdvajam kao feministički najznačajniji. To je ujedno i rad u kojem on ulazi u jednu od opsežnijih polemika sa samim feminizmom, ali ne s namjerom

⁶ Ovako je profesor Veljak sam sebe definirao u intervjuu »Učinci Tuđmanova 'istočnog grijeha' su kobna privatizacija i normalizacija nasilja« (Olujić, 2020).

⁷ Vidjeti: Lino Veljak, »Povijesno mišljenje u djelu Milana Kangrge«, 2004.

⁸ Vidjeti: Lino Veljak, »Metafizički temelji politika identiteta«, 2014.

⁹ Vidjeti: Lino Veljak, »S onu stranu dogmatizma i relativizma«, 2012.

njegove diskreditacije, već upravo suprotno, u želji da raščisti teorijske probleme koji negativno utječu na snagu njegova teorijskog i praktičnog utjecaja. Nadalje, u ovom se radu pojavljuju neke od ključnih teza njegove filozofije koje unutar feminističkog diskursa nalaze svoje prirodno i logično mjesto. Upravo iz ovih razloga neću se libiti pozivati se i na druge tekstove njegova prebogatog filozofskog opusa koji su s ovim tekstom, na ovaj ili na onaj način, povezani. Radi se o tekstu pod nazivom »Ontologizacija rodne diferencije kao apstraktna antiteza klasičnoj metafizici«, koji je objavljen 2005. godine u tematskom broju časopisa *Filozofska istraživanja*, a zatim, iste godine, i u zborniku *Filozofija i rod* (zbornik su uredili/e Gordana Bosanac, Hrvoje Jurić i Jasenka Kodrnja), oba puta u izdanju Hrvatskog filozofskog društva. Valja istaknuti da je povod objema publikacijama bio godišnji simpozij Hrvatskog filozofskog društva koje je, kako to navode urednici/e zbornika, prvi put u svojoj povijesti temu simpozija posvetilo rodu i njegovu odnosu s filozofijom.

Nezaobilazna tema filozofije Lina Veljaka jest njegova kritika klasične metafizike,¹⁰ osobito onih aspekata koji se tiču određenja pojma čovjek.¹¹ Pozivajući se na Aristotelovu definiciju čovjeka kao punoljetnog, slobodnog, muškarca i državljanina te napominjući kako za razliku od (muškog) djeteta, roba ili barbara, koji odrastanjem, stjecanjem slobode ili državljanstva mogu postati ljudi u eminentnom smislu riječi, ženi nije dopušteno prijeći tu ontologijsko-ontičku granicu između različitih, međusobno strogo hijerarhiziranih bića.¹²

»Ono zajedničko svim varijantama klasične metafizike jest odredba bitka kao vječnoga, nepromjenjivoga, sebi istovjetnoga, onoga jest koje svim bićima uopće i omogućuje da budu, determinirajući ih da budu upravo i isključivo to što svako od njih primjereno vlastitoj biti (i, stoga, urođenoj mogućnosti, preciznije dosezima te urođene mogućnosti svojstvene vrsti kojoj odnosno biće pripada) može postati. Metafizika se objelodanjuje kao onto-teo-kozmo-antropologija, u kojoj se anthrôpos kao – po svojoj pravoj biti – andros objelodanjuje kao autentičan nositelj bitka u regiji ljudskih bića. Metafizika je u tom smislu stožeran moment duhovne tradicije u kojoj čovječanstvo, a s njime i filozofija, žive sve do naših dana.«¹³

I upravo u ovoj metafizičkoj kletvi koja muškarca proglašava jedinim pravim čovjekom, a koja nije nastala na temelju nekog božanskog uvida ili

¹⁰ Vidjeti npr.: Lino Veljak, *Od ontologije do filozofije povijesti*, 2004.

¹¹ Za detaljniju analizu vidjeti: Lino Veljak, »Čovjek kao metafizička utvara«, 2008.

¹² Pronicljivi bi čitatelj ili čitateljica s pravom mogli zaključiti kako žena ipak ima mogućnost postati čovjekom i to na način da se preobrazi u muškarca, za što u suvremenom svijetu postoje hormonalno-kirurške pretpostavke. Dakako, potpuno je drugi problem društveno priznavanje spolnog statusa takvog muškarca, a onda i svih prava i privilegija koje pravi, muški, ljudi uživaju.

¹³ Veljak, 2005: 772.

barem znanstvenog proučavanja, već na temelju najobičnije dogmatizacije zatečenog stanja, Veljak pronalazi uzroke mnogih suvremenih tegoba. Pritom je metafizička slika svijeta koja počiva na androcentričnoj paradigmi u suvremenosti nadopunjena novim metafizičkim entitetima, nacijom, klasom, rasom i sl., te zakrivena velom samorazumljivosti.

Dakako, zatečeno stanje izaziva potrebu za nekom vrstom (feminističkog) otpora, pri čemu se on najčešće svodi ili na pokušaj ukidanja hijerarhije između metafizičkih entiteta ili na zamjenu njihovih mjesta na vrijednosnoj ljestvici. Inačicu prvoga zagovaraju liberalne struje feminizma, a ona se uglavnom odnosi na *pridodavanje* žena tamo gdje se čini da nedostaju, radilo se o tržištu rada, političkim pozicijama ili mjestu u historiji. Radikalnija feministička opcija,¹⁴ pak, zagovara antropološki obrat prema kojem žene postaju jedine autentične nositeljice bitka, *praviji* ljudi od muškaraca. Koristeći teološki diskurs, Veljak ovu hijerarhijsku zamjenu entiteta opisuje na sljedeći način:

»Ako je Bog u vremenima muške dominacije bio On, sada je došlo vrijeme da, bar za samoosviještene žene, postane Ona, da se na mjesto muškog Boga postavi ženska Božica. Na taj način se onto-teo-kozmo-antropologija preobražava u onto-teo-kozmo-ginekologiju.«¹⁵

Objektive taktike otpora androcentričnoj slici svijeta predstavljaju se kao njezine alternative, a Veljak ih drži lažnima, jer ni jedna ni druga ne dovode u pitanje samu strukturu te slike, *ono ontologijsko* i *ono teo-kozmo-logijsko*.

»Naime, bitak (u svojoj vječnosti i postojanosti), Bog (u atributima pripadnima apsolutnom biću) i priroda (u samorazumljivosti vječnog ponavljanja onoga što je bilo i što će uvijek biti) tu ostaju samorazumljivima, i dalje zauzimajući prostor upravo prirodnog okvira svakoga mogućeg opstanka, mišljenja i smislenog djelovanja.«¹⁶

Rečeno na primjeru, ulazak žena na tržište rada, njihovo smještanje na političke pozicije ili trud historioografa oko pronalaska njihova mjesta u historiji nema previše smisla (i zapravo ne predstavlja ozbiljno rješenje problema) ako izostaje propitivanje i kritika rodnih pretpostavki funkcioniranja samog tržišta rada u smislu podjele i valorizacije ljudskog rada, funkcionira-

¹⁴ Pod radikalnijom feminističkom opcijom ovdje nikako ne smatram ono što se imenuje »radikalnim feminizmom«, a što se odnosi na konkretnu feminističku struju koja je po svojoj prirodi usmjerena na fundamentalne promjene svih pa tako i onih paradigmi proizašlih iz klasične metafizike. Radikalnost u tekstu spomenute feminističke opcije odnosi se na nadogradnju feminističkog esencijalizma u smjeru veličanja slike svijeta kojim bi vladale žene, a ne muškarci. Iako se takva slika ponekad pojavljuje i u okvirima radikalnog feminizma, ona ni u kojem slučaju nije reprezentativna za tu feminističku struju, a kamoli za feminizam u cjelini.

¹⁵ Veljak, 2005: 774.

¹⁶ Isto.

nja svijeta politike u smislu rodne raspodjele i odnosa moći te funkcioniranja same historije u smislu rodnih određenja bitnih osobina i autora historijskih događaja. Isto tako, ni zamjena jednog entiteta drugim na ljestvici vrijednosti, u smislu npr. proglašenja vladavine žena i svrgavanja vladavine muškaraca, ne čini ništa bitno za promjenu svijeta na bolje ako se ne dovedu u pitanje ontologija konkretnih entiteta i smisao same ljestvice (a što bi onda dovelo u pitanje i potrebu za proglašenjem vladavine ikoga). U temelju te ontologije, kao što je već spomenuto, leži esencijalizacija rodnih razlika, odnosno uspostava nesvodljivih razlika između muškaraca i žena, a spomenute dvije taktike otpora tu uspostavu ne samo da ne dovode u pitanje, već ju i dodatno učvršćuju.

Naime, esencijalizam, kao uvjerenje da su muškarci i žene dvije potpuno različite kategorije¹⁷ od kojih je svaka nositeljica urođenih i nepromjenjivih osobina u obliku muške ili ženske esencije, specifično je mjesto našao upravo unutar feminizma jer je olakšavao definiranje feminističkog subjekta borbe, onog »mi žene«. Njega je pratio pokušaj rehabilitacije »ženskih« osobina (poput navodne emocionalnosti, intuitivnosti, brige za dobrobit drugih) kao jednakovrijednih »muškima«, a onda i vrjednijih od njih. Taj se pokušaj baš i nije pokazao uspješnim, a obrazloženje tog neuspjeha Veljak opisuje u ovom neizmjerljivo važnom izvodu i kritici esencijalizma:

»S metafizikom Žene stvari stoje naizgled mnogo bolje nego s metafizikom Muškosti. Teško je, naime, čak i zamisliti kako bi se iz ontologizacije tzv. ženskih atributa, od solidarnosti, preko nježnosti i brižnosti pa do moći rađanja i očuvanja života, mogle izleći onakve nakaze kakve se radaju iz slavljenja (te sljedstvenog ontologiziranja i reontologiziranja) 'muških vrлина' poput gole sile, ideala nadmoći, toliko slavljenog i hvaljenog nasilja, konkurencije, gospodarenja, svih mogućih ratničkih kreposti (kakve se u optimalnom obliku utjelovljuju u francuskoj Legiji stranaca), itd. Poteškoća je u nečemu drugome: kao apstraktna antiteza maskulinocentričnoj metafizici i njezinim mačističkim derivatima takva je 'vumenistička' metafizika nemoćna, što postaje posebno očiglednim kada se ona još i viktinistički konotira (a to nije tek hipotetička pretpostavka, nego se daje i empirijski dokumentirati). Nije stvar u tomu da se jednoj apstrakciji suprotstavi druga, nego da se izade izvan okružja stalno iznova hipostaziranih apstrakcija.«¹⁸

Navedenu poteškoću prati još jedna, a ta je da svojim idejama esencijalistička feministička pozicija radi puni krug bivajući po svojoj prirodi bliža

¹⁷ Primitivna i naširoko poznata verzija te teze iznesena je u knjizi *Muškarci su s Marsa, žene su s Venere* autora Johna Greya (objavljenoj 1992. godine), gdje on iznosi tezu kako većina problema u odnosima muškaraca i žena nalazi svoje uporište u temeljnim i nepomirljivim psihološkim razlikama jednih i drugih, zbog kojih su, kako to Grey slikovito opisuje, oni međusobno toliko udaljeni kao da nastanjuju različite planete.

¹⁸ Veljak, 2005: 778–779.

onim najkonzervativnijim patrijarhalnim uvjerenjima o muškarcima i ženama kao različitim svjetovima, čije im bitno različite prirode zaslužno dodjeljuju specifične i nepromjenjive društvene uloge.

Upravo zato Veljak bilo kakav feministički ili drugi pokušaj ukidanja hijerarhije ljudskih bića bez propitivanja uzroka i temelja njihovih ontologiziranih biti smatra lažnom alternativom, lažnom jer je u svojoj biti (antitetički) solidarna u zaustavljanju promjene na bolje sa svim onim tendencijama protiv kojih se navodno bori.¹⁹

Kao još jednu lažnu alternativu on ispravno pronalazi postmodernističku etičku, epistemološku i metafizičku relativizaciju²⁰ koja se očituje u samo nazgled nekomplementarnim uvjerenjima: ili u potpunoj negaciji razlika među muškarcima i ženama (u smislu zanemarivanja društvene stvarnosti patrijarhata i svodenja nepravde na nepravdu individue nad drugom individuom) ili u inzistiranju i traženju političkih prava baš zbog svake razlike (u smislu politika identiteta koje odvlače naglasak sa strukturalnih okvira i materijalnih stvarnosti koje određuju specifični društveni položaj žena kao kolektiva na individualizirani i osobni doživljaj vlastitog identiteta).

Iz dosad spomenutoga moguće je uočiti kako, iako kritizira apsolutizaciju rodne razlike, Veljak ni u kojem pogledu ne zagovara ideju da razlika među muškarcima i ženama nema. On vrlo dobro prepoznaje lažni humanizam onih koji, pozivajući se na Čovjeka kao jedinog o čijim se specifičnim pravima smije raspravljati, zapravo ne samo da negiraju društvene nepravde koje žene trpe samo zato što su nepoželjnog spola (crnci zato jer su nepoželjne rase, homoseksualci zato što su nepoželjne seksualnosti itd.) nego i negiraju pluralitet i bogatstvo identiteta tog istog Čovjeka za kojeg se navodno bore. Odgovor koji Veljak nudi nalazi se između ovih lažnih krajnosti:

»Ako, ipak, izlaza ima, ako nismo osuđeni na robovanje apstrakcijama i drugim metafizičkim utvarama, onda bi na razini pitanja o ontologijskoj relevantnosti rodne diferencije bilo nužno (i na razini mišljenja i na razini djelovanja) ustrajavati na temeljnoj razlici muškoga i ženskoga, ali istodobno ustrajavati i na jednoznačnom isključenju svakog iskušenja da se ta razlika apsolutizira. Apsolutizacija (a to znači ujedno i ontologizacija) bilo koje razlike izravno implicira ignoriranje (ili bar marginaliziranje) svih drugih razlika, apsolutizacija bilo kojeg identiteta jest svodenje pluralnog bogatstva mnogolikosti identiteta na Jedno, porobljujuće i kruto, koliko

¹⁹ Kritika lažnih alternativa i antitetička solidarnost nalaze svoje mjesto među najznačajnijim konceptima Veljakove filozofije. Više o tome vidjeti u: Lino Veljak, *Prilozi kritici lažnih alternativa*, 2010; »Principi ontologije i pitanje o primatu ontologije nad logikom i gnosologijom«, 2011; »S onu stranu dogmatizma i relativizma«, 2012; »Antitetička solidarnost?«, 2005.

²⁰ Kritika postmodernizma je još jedna velika Veljakova tema. Više o tome vidjeti u: Lino Veljak, *Od ontologije do filozofije povijesti*, 2004.

god to Jedno bilo predstavljano ili doživljavano kao put oslobađanja i afirmacije. Uvijek je tu na djelu uzdizanje neke posebnosti na rang općosti, u čemu se možda doista i skriva korijen zla. Ono što važi za druge razlike i druge bitne identitete svakako važi i za rodnu razliku, kao i za spolni i rodni identitet. Riječ je o važnim (nipošto zanemarljivim) dimenzijama pluralne diferenciranosti ljudskoga identiteta.«²¹

Pod pluralnom diferenciranošću on podrazumijeva sljedeće:

»Temelj pluralne diferenciranosti nije pak ni čovjek kao takav, ni muškarac kao takav, ni žena kao takva, ni androgin, ni bogočovjek, ni bogožena; naprotiv, taj temelj valja potražiti isključivo u zbiljskim ženama i zbiljskim muškarcima, koji žive zbiljske živote u višestrukoj i mnogostrukoj povezanosti, isprepletenosti i suprotstavljenosti, unutar i preko spolnih, rodni i svih drugih granica i razlika, i koji sve to žive unutar zatečenih i iznova (u ovom ili onom obliku) uspostavljenih neravnoteža moći. A te se neravnoteže moći ne mogu dovesti u pitanje – još manje se one mogu zbiljski ukidati – ukoliko se ne izađe iz začarana kruga svih mogućih ontologizama i gnoseologizama, bili oni maskulinocentrični ili, naprotiv, određeni htijenjem da se ukine baštinjeni patrijarhalan karakter metafizike a da se pri tom kritički ne preispitaju i sami korijeni metafizike. Bez fundamentalne kritike metafizike sva su takva nastojanja, koliko god bila vođena najboljim nakanama, osuđena na neuspjeh, osuđena na vrtnju u onom začaranom krugu.«²²

Zanimljivost ovog posljednjeg citata ne leži samo u zaključcima koje Lino Veljak izvodi vezano uz konkretan društveni problem, feminističke prijevare koji se na potonjemu grade pa čak ni uz kritiku metafizike čije se sablasti nalaze u pozadini obaju fenomena, već se posebno značajnim pokazuje i njegov osvrt na odnos filozofije i imanencije. Pritom se vrlo inspirativnim nameće njegov poziv na povratak u iskustveno i pojedinačno kao mjesto pronalaženja odgovora na neka od temeljnih filozofskih pitanja. Upravo u tom propitivanju života kakav on jest, života kakav bi on mogao biti i kapaciteta i volje filozofije da odgovori na pitanje prelaska iz jednog u drugi nalazi se ljepota filozofskog rada Lina Veljaka.

Literatura

Anderson, Elizabeth (2000): »Feminist Epistemology and Philosophy of Science«. *Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2020 Edition)*, ur. Edward N. Zalta. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/feminism-epistemology>.

Harding, Sandra (1986): *The Science Question In Feminism*. New York: Cornell University Press.

²¹ Veljak, 2005: 776–777.

²² Veljak, 2005: 779–780.

- Olujić, Kristina (2020): »Učinci Tuđmanova ‘istočnog grijeha’ su kobna privatizacija i normalizacija nasilja« (intervju). *Nacional*, br. 1135, 21. 1. 2020., str. 58–61.
- Percl, Ivana (2007): »Na valovima političkog kretenizma« (intervju). *H-alter*, 14. 2. 2007. Dostupno na: <http://www.h-alter.org/vijesti/na-valovima-politickog-kretenizma>.
- Reinharz, Shulamit (1992): *Feminist Methods in Social Research*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Veljak, Lino (2019): *Uvod u ontologiju*. Zagreb: Naklada Breza.
- Veljak, Lino (2015): »Tipologija kritike *praxisa*«, u: *Aspekti praxisa. Refleksije uz 50. obljetnicu* (ur. Borislav Mikulić i Mislav Žitko). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 49–57.
- Veljak, Lino (2014): »Metafizički temelji politika identiteta«, u: *Identitet i kultura* (Mladen Labus, Lino Veljak, Ana Maskalan i Mirjana Adamović). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, str. 55–75.
- Veljak, Lino (2012): »S onu stranu dogmatizma i relativizma«. *Filozofska istraživanja*, 34(3–4): 443–452.
- Veljak, Lino (2011): »Principi ontologije i pitanje o primatu ontologije nad logikom i gnoseologijom«. *Studia lexicographica*, 2(9): 5–20.
- Veljak, Lino (2010): *Prilozi kritici lažnih alternativa*. Beograd: Otkrovenje.
- Veljak, Lino (2008): »Čovjek kao metafizička utvara. Identitet individue i zajednice«. *Filozofska istraživanja*, 28(1): 13–20.
- Veljak, Lino (2005): »Ontologizacija rodne diferencije kao apstraktna antiteza klasičnoj metafizici«. *Filozofska istraživanja*, 25(4): 771–780. [Također u: *Filozofija i rod* (ur. Gordana Bosanac, Hrvoje Jurić i Jasenka Kodrnja). Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, str. 11–22.]
- Veljak, Lino (2005): »Antitetička solidarnost?«. *Filozofska istraživanja*, 25(3): 581–589.
- Veljak, Lino (2004): »Povijesno mišljenje u djelu Milana Kangrge«. *Filozofska istraživanja*, 24(3–4): 701–706.
- Veljak, Lino (2004): *Od ontologije do filozofije povijesti*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.